

Skjoldehamnfunnet i nytt lys

Prosjektbeskrivelse av Dan Halvard Løvlid
ARK 303
Våren 2008

Innhold

Emne og mål.....	2
Forskningshistorie.....	3
Problemstillinger.....	5
Område, materiale og tid.....	7
Metode.....	8
Fremdriftsplan.....	9
Litteratur.....	10

Emne og mål

Emne for oppgaven min er Skjoldehamnfunnet, som ble funnet på gården Skjoldehamn på Andøya i Nordland i 1936. En junidag dette året fant Rikart Olsen et lik pakket inn i et ullteppe under torvskjæring i myra like ved gården. Politimesteren beordret liket begravd på en kirkegård, men på tross av dette ble det gjenbegravd like ved. Museet i Tromsø fikk greie på dette sent på høsten, og siden man antok at funnet ikke var mer enn ca. 200 år og at det var blitt fjernet fra sin opprinnelige plass, ventet man med videre undersøkelser. Da museet mottok liket året etter viste det seg å ha langt større interesse enn man først antok. Det var iført ei hette (kaprun), kofte, skjorte, bukse, lester, ankelkluter, ankelsurringer og sko. Det var som sagt inntullet i et teppe som var surret på med lærreimer og vakre bånd. Ved ettergraving ble det også funnet et knivskaff av eik. Den gravlagte personen lå på et reinskinn som igjen lå oppe på i hvert fall 4- 5 bjerkekjepper. Graven var dekket av et lag med never.

Beskrivelsen ovenfor er basert på Gutorm Gjessings artikkelen ”Skjoldehamndrakten. En senmiddelaldersk nordnorsk mannsdrakt” fra tidsskriftet ”Viking” i 1938. Han daterte funnet til senmiddelalderen basert på tidligere arkeologiske funn, middelalderkunst og etnografiske arbeider. På bakgrunn av de samme kildene kom han fram til at funnet måtte være norsk, ikke samisk, og at det var snakk om en mannsdrakt. I nyere tid har det blitt gjort naturvitenskapelige og tekstiltekniske undersøkelser av funnet som har rokket ved flere av Gjessings påstander når det gjelder denne drakten. Dette vil jeg komme tilbake til under forskningshistorie.

70 år har gått siden Gjessing skrev sin artikkel. I tillegg til ny kunnskap om selve funnet, har det vært en stor utvikling innen fagområder som tekstilarkeologi, samisk og norrøn arkeologi og samisk historie. I tillegg har samfunnet endret seg, og i det ligger også synet på samer og samisk kultur. I lys av dette mener jeg at det er på høy tid at nye undersøkelser blir gjort. Mitt mål er å gi et mer korrekt bilde av drakten og dens sammenheng med andre drakter, enn det Gjessing har kommet med. For å komme til dette målet har jeg tenkt til å undersøke drakten og dens funnkontekst på nytt, rekonstruere den og undersøke annet draktmateriale. Dette er et samarbeidsprosjekt mellom Universitetet i Bergen og Lofotr Vikingmuseum på Borg i Lofoten, der tradisjonell arkeologisk forskning og eksperimentell arkeologi møtes. Ved mitt opphold der sommeren 2008 skal drakten rekonstrueres med gamle håndverksteknikker, i samarbeid med forskningsansvarlig Lars Erik Narmo og håndverkerne Tone Johansen, Kari Sliper, Inger Lepsøe og Nille Glæsel.

Forskningshistorie

Da drakten ble levert inn til museet i Tromsø i 1937, var det konservator og arkeolog Gutorm Gjessing som fikk ansvaret for funnet. Dette var naturlig siden Gjessing året før ble museets første fagutdannede arkeolog (Bruun 2007: 6). Hans artikkel fra året etter er den eneste helhetlige gjennomgangen av funnet og dets sammenheng som har blitt gjort.

Det første han diskuterer er myra som gravplass, og han drar paralleller til andre myrfunn i Nord- Europa. Konklusjonen er at personen har blitt lagt ut på myra som straff for onde gjerninger (Gjessing 1938: 71).

Han beskriver så hvert klesplagg der han går igjennom snitt, farger, bindingstype(r) og sømmer. Han kommer også med enkelte mål og tolkninger av slitasje og repareringer. Det er tydelig at Gjessing er usikker på noe av det tekstiltekniske. Særlig gjelder det båndene, der han er usikker på om de er spjellvevd (brikkevevd) eller grindvevd. Båndkantingene på broka og på koftas ermer er han derimot sikker på at er spjellvevd (Gjessing 1938: 43 og 50).

I den siste delen av artikkelen går Gjessing inn på datering og kultursammeheng. Han er klar på at drakten har likhetstrekk med samedrakten, og at det har bodd samer på Andøya i middelalderen. Allikevel mener han at den har for mange norske drag til at den kan være samisk; lester i skoene, bruk av innerskjorte, kaprun og kofte uten krage. I tillegg bruker han de påståtte spjellvevde båndene som argument mot samisk opprinnelse (Gjessing 1938: 55). Han sammenligner så de ulike draktplaggene med drakter kjent fra arkeologi, historie, kunsthistorie og etnografi. På grunnlag av dette daterer han drakten til senmiddelalderen, slutten av 1400- tallet eller begynnelsen av 1500- tallet (Gjessing 1938: 69). Det er særlig koftens kiler og kaprunen som trekker funnet ned i middelalderen. Den oppstående kanten på skjorta gjør at det må dreie seg om slutten av den. De gammeldagse klærne med et noe asymmetrisk snitt og med slitasje og lapper (skjorta) må tyde på at personen var fattig- ”reversen av medaljen” som Gjessing skriver (Gjessing 1938: 71).

I forbindelse med konserveringen av drakten ble kofte, skjorta, buksa, kaprunen og teppet sydd opp på en nøytral bakgrunn av sateng.

Det virker på meg som at Gjessing har en oppfatning av at kulturutveksling i nord nesten kun har gått en vei, nemlig fra den norske befolkningen til den samiske. Den samiske kulturen blir beskrevet som uoriginal; ”*Stort sett kan en vel neppe si at lappisk kultur er særlig original og nyskapende. Vel fins det kulturelementer som må antas å være originalt lappiske, slike som f. eks. pulken eller gammenes bælje-konstruksjon ; men så langt tilbake en med noen visshet kan skimte lappene i det arkeologiske stoffet, skjønner en at de til alle tider*

har hatt stor evne til å låne kulturfenomener fra nabofolk i sør og øst” (Gjessing 1940: 5). ”Den norske” Skjoldehamndrakten blir sett på som prototypen for senere samedrakter; *”Vel viser den i hoveddragene slektskap med samedrakten, men det er, så vidt jeg kan skjønne, bare et nytt og i og for sig meget viktig bevis på samedraktens opphav”* (Gjessing 1938: 53). Løfter en blikket og ser på statens holdning til samene på samme tid, kan en se grobunnen for disse holdningene. Fra midten av 1800- tallet hadde norske myndigheter utøvd en assimileringpolitikk ovenfor samene. Deres språk ble forbudt i skolen, og de skulle tilvendes norsk kultur (Gaski 2008). Etter hvert som samfunnet har endret seg, så har også arkeologien endret seg. I dag skjer det mye innenfor samisk arkeologi, og dette har tvunget fram en ny forståelse av samene i fortiden, og forholdet mellom samer og den norrøne befolkningen. Kulturutvekslingen har uten tvil gått begge veier (Price 2000).

På 80- tallet undersøkte Ellen Schjølberg drakten der hun foretok ullanalyser av stoffene, og så mer detaljert på hvordan stoffene og plaggene var konstruert enn det Gjessing hadde gjort. Analysene til Schjølberg har ikke blitt publisert, med unntak av de som ble gjort av hetten. De inngår i Vera Hügels masteravhandling *”paa en Stang Struden efter hannem bæere. Forskning på hetter og struthetter fra Nordens middelalder”* fra 2005. Der kommer det fram at Gjessing trolig har gjort en del feiltolkninger, f. eks. at dekorsømmer på hetten har blitt tolket som reparasjoner. Helt sikkert er det i hvert fall at teppet ikke ble rekonstruert på en riktig måte, det ble montert med vrangen ut, og noen deler ble satt på med renningen feil vei (Hügel 2005: 20 og 35). Mens Gjessings rekonstruerte teppe var nesten dobbelt så langt som bredt, ble den nye rekonstruksjonen nesten kvadratisk (Aud Bergli pers. kom.). Prosjektet ble avsluttet fordi Tromsø museum ikke tillot at man løsnet flere plagg fra satengunderlaget. Til da hadde kaprunen og teppet blitt løsnet.

I forbindelse med dette prosjektet ble funnet for første gang C14- datert. Biter av skjelettet ble datert til 1000- 1210 e. Kr., mens ullteppet ble datert til 1200- 1275 e. Kr., altså langt eldre enn det Gjessing hadde kommet fram til (Holck 1988: 115). Anatom Per Holck foretok samtidig en anatomisk undersøkelse av skjelettrestene. De kjønnsbestemmende delene av skjelettet manglet, men de restene som var igjen viste at det ikke var snakk om et stort eller grovbygget individ. Knoklene var små og spinkle og uten antydninger til store muskelfester. Det kunne derfor ikke være et typisk norrønt mannskjelett. Holck mente derfor at det kan dreie seg om en norrøn kvinne eller en samisk mann (Holck 1988: 114). I 2002 ble en ny C-14 datering publisert. Denne gangen var prøven tatt fra selve drakten, og den viste en datering på 995 – 1029 e. Kr., altså helt tilbake til sen vikingtid (Nockert og Possnert 2002: 60).

Samtidig viste det seg at en DNA- prøve fra skjelettet ikke inneholdt Y- kromosomer, noe som jo alle menn har. Det er imidlertid spørsmål om et bedre bevart skjelett kunne gitt et annet resultat. DNA- prøven viste også at skjelettet manglet den genetisk samespesifikke markøren, men å bestemme etnisitet ut i fra gener er veldig problematisk.

Drakten har også inngått i andre forskningsprosjekter. Marianne Vedeler Nilsen brukte den som sammenligningsmateriale da hun skrev hovedoppgave om Guddal- tekstilene (Nilsen 1992). Hun brukte den også da hun sammenlignet bevarte norske livplagg fra middelalderen med alterfrontaler og bemalte treskulpturer fra samme periode (Vedeler 2007). Samme år kom Ruth Iren Øyens hovedoppgave ”*Fra tekstilfragment til drakt: analyse og funksjonsbestemmelse av vevde tekstiler fra middelalderens Trondheim*”, der tekstilene i Skjoldehamnfunnet blir sammenlignet med tekstiler fra Trondheim.

Problemstillinger

Forskningshistorien viser at det fortsatt er mange løse tråder i forbindelse med Skjoldehamnfunnet. Store spørsmål rundt etnisitet, kjønn og datering står fortsatt uløst, og det rent tekstiltekniske har blitt lite diskutert. Jeg skal prøve å nærme meg disse spørsmålene med to hovedproblemstillinger:

- Hvordan er drakten konstruert og hvilke egenskaper hadde den?
- Kan kjønn og etnisk tilhørighet til draktens bærer sannsynliggjøres?

De senere tids undersøkelser viser at Gjessing har tatt feil på en rekke punkter. Dessuten viser de at en kan få langt mer kunnskap ut av funnet ved tekstiltekniske undersøkelser, enn det Gjessing fikk. Jeg vil selv undersøke drakten og bruke det upubliserte materialet til å finne ut hvordan den ble konstruert.

De tekstiltekniske undersøkelsene skal ligge til grunn for rekonstruksjonen. Målet med den er å komme enda nærmere drakten. Selv om man tror at man forstår en drakts konstruksjon gjennom empiriske undersøkelser, vil man ikke være helt sikker før man selv har prøvd teknikkene. Da kan misforståelser ryddes av veien og resultatet vil bli en dypere forståelse for materialet man jobber med. Den eksperimentelle arkeologien har et stort potensiale her. Rekonstruksjonen vil kunne kaste lys over plagg der konstruksjonen er delvis ukjent. For Skjoldehamndrakten gjelder det særlig broka og skjorta. Hvor funksjonell er den

brokutformingen Gjessing har kommet fram til? Hvordan vil skjorta se ut uten de mange lappene?

Det er også en rekke grunnleggende spørsmål som ikke kan besvares tilstrekkelig ved å undersøke materialet. Hvor lang tid tar det å lage en slik drakt? Hvor komplisert er det? Hvilke egenskaper har drakten hatt? (gode varme- pusteegenskaper?, vindtett?, vanntett?). En skal også huske på at drakten i dag skiller seg veldig fra hvordan den engang var, særlig når det gjelder farge. Hvilke visuelle signaler sendte den ut da den var i bruk? Var dekoren godt synlig?

Kunnskap fra undersøkelsen og rekonstruksjonen vil være viktig når jeg så skal se drakten og graven i en større sammenheng, der etnisitet, kjønn og datering kommer inn. På flere punkter mener jeg Gjessing har vært for dårlig her. Det at han raskt har avvist et samisk opphav gjør etter min mening til at den ikke har blitt tilstrekkelig sammenlignet med samisk drakt- og gravskikk. Jeg syntes argumentasjonen hans bærer preg av at han på forhånd har bestemt seg for at funnet er norsk og fra kristen tid. Gravens oppbygning er hverken diskutert i forhold til et norrønt førkristent perspektiv eller et samiske perspektiv. Han skriver at neveren kan ha beskyttet liket mot regn og snø, men nevner ikke at never finnes i både norrøne og samisk graver. Hvor mye man visste om dette fenomenet i Gjessings tid er jeg imidlertid usikker på.

Særlig interesse vil jeg ha av båndene, da jeg syntes disse har fått alt for liten oppmerksomhet av Gjessing. De har sannsynligvis spilt en viktig rolle i draktens visuelle uttrykk. Han skriver at noen er spjellvevd (brikkevevd), mens andre spjellvevd eller grindvevd. Alle båndene er imidlertid grindvevd (Berit Løvlid pers. kom.). Når Gjessing så bruker bruk av spjellvev som argument mot en samisk opprinnelse, så blir det problematisk. Gjør man en sammenligning mellom disse båndene og samiske bånd i dag finner man mange likheter. Jeg vil undersøke denne sammenhengen nærmere og samtidig prøve å koble det opp mot grindvevingens historie. Finnes det paralleller til Skjøldehamnbåndene i samtidig nord-europeisk materiale?

Foruten båndene har jeg lyst til å se nærmere på snittet i samenes skinndrakt. Det antas at skinndrakten har et meget gammelt snitt, og at de er i slekt med andre arktiske skinnplagg (Gjessing 1940: 66). Den har også vært modell for de senere drakter i tekstil. Hvilke likheter og forskjeller finnes det mellom skinndraktene og Skjøldehamndraktene? Kan det sies å være en sammenheng? Et spørsmål er også når samene startet å importere stoffer/klær. Jeg vil se hva som finnes av tekstiler i samiske arkeologiske kontekster.

Likeledes vil jeg se på likheter og forskjeller med den norrøne drakt. Det er ingen tvil om at drakten i sin helhet har store likheter med andre middelalderdrakter som kjennes fra arkeologien og kunsthistorien. Mange av de arkeologiske draktene ble funnet før Gjessing skrev sin artikkel, og de er derfor med i hans sammenligning. Jeg har tenkt til å gå igjennom disse på nytt, i lys av nyere forskning, men også inkludere funn av nyere art slik som draktene fra Guddal. Jeg syntes dessuten Gjessing har fokusert veldig mye på likhetene, og hoppet over forskjellene. Skiller Skjoldehamndrakten seg fra andre middelalderdrakter? Grunnlaget for Gjessings sammenligninger har vært snittet alene. Jeg vil også bruke andre tekstiltekniske faktorer i min sammenligning, som f. eks. trådtetthet og bindingstype. Nå som drakten har blitt datert til å være langt eldre enn det man først antok, vil det være naturlig å se på hvilke implikasjoner det har for tolkningen av den. I Gjessings øyne er den jo gammeldags og ute av moten.

I både det samiske og det norrøne materiale vil jeg undersøke hvilke kjønnsforskjeller som finnes.

Område, materiale og tid

Skjoldehamnfunnet er et funn som nå er datert til mellom 995 og 1275 e. Kr. Slik sett er både tid og område for grunnmateriale bestemt. Jeg vil se på hele materialet, men drakten og de øvrige tekstilene (hette, kofte, skjorte, bukse, ankelsurringer, ankelkluter, sko, teppe og bånd) vil få hovedprioritet.

Siden oppgaven dreier seg om et enkelt funn, vil det ikke være snakk om å undersøke et område i geografisk forstand. Avgrensinger vil heller ligge i materialet jeg sammenligner funnet med. Geografisk vil jeg holde meg til Nord- Europa og den delen av Russland som går inn under Sápmi. Tidsmessig vil jeg for det ikke- samiske området for det meste holde meg til vikingtid og middelalder, men siden helhetlige klesfunn er så sjeldne kan det bli aktuelt å gå noe lengre tilbake i tid. For det samiske materialet er det vanskeligere. Helhetlige samiske plagg fra middelalder eller vikingtid finnes ikke. Jeg blir her nødt til å bruke nyere etnologisk materiale, der skinndrakter vil bli viktig. Samenes skinndrakter er i slekt med andre arktiske plagg, og man mener etter å ha studert denne sammenhengen, at det er mulig å si noe om hva som er opphavlig og hva som har kommet til. I tillegg finnes det gamle avbildninger av dem. Mens skinndraktene jo er i skinn, er Skjoldehamndrakten av ull, men skinndraktene var utgangspunktet for samedraktene i tekstil, og er derfor relevante. I tillegg til skinndraktene vil

også samenes grindvevde og flettede bånd måtte tas med. De har så store likheter med båndene på Skjoldehamndrakten at det ikke kan være tilfeldig. Når det gjelder det arkeologiske samiske materialet håper jeg å kunne holde meg til vikingtid og middelalder.

I en slik oppgave er det, som nevnt ovenfor, nødvendig å bruke flere ulike kildekategorier. I tillegg til arkeologisk og etnologisk materiale, vil jeg bruke skriftlige kilder og historiske avbildninger.

Det blir også nødvendig å knytte funnet opp mot moderne etnisitetsteori, der etnisitet er en sosial konstruksjon. Viktige forskere her er Richard Jenkins og Sian Jones. For teori mer spesifikt rettet mot forholdet mellom det samiske og det norrøne, vil forskere som Bjørnar Olsen, Jostein Bergstøl, Audhild Schancke og Inger Zachrisson bli aktuelle.

Metode

Denne oppgaven vil ha flere metodiske trinn. Det første trinnet blir analysen av drakten, sammen med konservator Aud Bergli fra Bergen museum. Jeg vil også få hjelp av Ellen Schjølberg og muligens noen av de som kommer til å delta i rekonstruksjonen. Dette innebærer en undersøkelse av dens mål, snitt, tekstilkvalitet, farger, vev- og fletteteknikk og sømmer. Mye av dette ble gjort av Gjessing, men jeg har tidligere redegjort for at han må ha hatt noe manglende kunnskaper på dette området. På grunn av dette, og på grunn av at jeg trenger mer detaljert kunnskap om drakten for å rekonstruere den, gjør at en ny analyse er nødvendig. En detaljert undersøkelse av ullfibrene og sømmene i plaggene (bortsett fra skjorten) ble gjort av Ellen Schjølberg, og jeg har fått tilgang til dette upubliserte materialet. Selve snittet vil jeg dokumentere ved å legge på en plastfilm over draktdelene og tegne av konturene. Dette er etter min mening den mest nøyaktige og raskeste måten å gjøre det på. I tillegg vil jeg gjøre mål der sikre avtegninger ikke lar seg gjøre. Sømmene skal undersøkes visuelt der det er mulig. Flere av draktdelene er sydd opp på sateng, så mange av sømmene er dessverre skjult her. Fargene vil også bli vurdert visuelt, da kjemiske analyser bli uaktuelt. Funnet inneholder mye vevde og flettede bånd hvor jeg må studere teknikken og tegne mønster. Det samme gjelder for teppet. Her er jeg avhengig av å få hjelp av noen med kompetanse på området. Det kan bli aktuelt å datere funnet på nytt, men det er ikke bestemt enda.

Det andre trinnet er rekonstruksjonen av drakten på Lofotr Vikingmuseum på Borg.. En rekonstruksjon i sin strengeste forstand vil ikke bli mulig i dette prosjektet. Å spinne

garnet, for så å veve det på oppstadvev blir en for tidkrevende oppgave. Enten blir stoffet bestilt ferdig eller så kommer jeg til å bestille garn, og veve det på moderne flatvev. Uansett vil stoffet avvike noe fra originalen, både fordi veven er forskjellig og fordi hvert stoff har sitt unike preg. Dessuten er det vanskelig å avgjøre hva slags farge draktdelene opprinnelig hadde. I dag er store deler av drakten brun, noe som skyldes humussyrene i myra. Der originalfargen er ukjent må jeg støtte meg til pigmentanalysene til Schjølberg, og til andre liknende funn som er fargeanalysert.

Det tredje trinnet, som er det siste, innebærer at jeg bruker opplysningene jeg har tilegnet meg i de to første trinnene til å se funnet i en større kontekst. Her vil jeg sammenligne Skjoldehamnfunnet med henholdsvis norrønt og samisk materiale, diskutere, oppsummere og konkludere. Draktanalysen vil på nytt komme inn i denne delen av oppgaven, om en ikke så detaljert som i første trinn. Jeg vil her måtte analysere drakter basert på publisert materiale, noe som kan ha sine begrensinger.

Disposisjonsutkast

1. Innledning med emne mål og problemstillinger
2. Forskningshistorie
3. Metode og teori
4. Materiale
5. Analysen (draktanalyse, rekonstruksjon og sammenligning)
6. Tolkning og diskusjon
7. Oppsummering
8. Litteratur og eventuelt vedlegg.

Fremdriftsplan

Det første jeg vil gjøre er draktanalysen som vil bli utført i uke 19 i mai 2008. Det er mulig at jeg trenger noe mer tid med drakten både før og etter rekonstruksjonen. I uke 20 skal jeg på NESAT- konferanse i København (NESAT er forkortelse for North European Symposium for Archaeological Textiles). Her vil jeg få nyttig informasjon gjennom foredrag

og jeg får møte viktige personer som jobber med arkeologiske tekstiler. Om jeg skal veve stoffer selv, så må dette bli i juni, og rekonstruksjonen av drakten vil trolig skje i juli og august. Høsten 2008 og våren 2009 vil jeg jobbe med den siste og tyngste delen av oppgaven, og jeg regner med å bli ferdig på disse to semestrene.

Litteratur

- Bergli, Aud 2008. Personlig kommentar 17.04.
- Bruun, Inga Marlene 2007: *Blandede graver - blandede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder*. Masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Gaski, Harald 2008: Samer. I: *Store Norske Leksikon*. Tilgjengelig fra: <http://www.snl.no/article.html?id=744497&o=1&search=samer> [lest 03.05.08]
- Gjessing, Gutorm og Gjessing, Gjertrud 1940: *Lappedrakten. En skisse av dens opphav*. Bergen: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Gjessing, Gutorm 1938: Skjoldehamndrakten. En senmiddelaldersk nordnorsk mannsdrakt, , I: *Viking*. A. W. Brøgger og E. S. Engelstad (red), Oslo: Norsk arkeologisk selskap.
- Holck, Per 1988: Myrfunnet fra Skjoldehamn- mannlig same eller norrøn kvinne?, , I: *Viking*. P. B. Molaug, E. Mikkelsen og Ø. Johansen (red), Oslo: Norsk arkeologisk selskap.
- Hügel, Vera 2005: *paa en Stang Struden efter hannem bære. Forskning på hetter og struthetter fra Nordens middelalder*. Masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Løvlid, Berit 2008. Personlig kommentar 23.04.
- Nilsen, Marianne Vedeler 1992: *Draktmaterialet fra Guddal : funksjon og visuell kommunikasjon*. Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen
- Nockert, M. & Possnert, G 2002: *Att datera textilier*. Södertälje: Gidlunds Förlag.
- Price, Neil 2000: Drum-Time and Viking Age: Sámi-Norse identities in early medieval Scandinavia. I: *Identities and cultural contacts in the arctic*. Appelt, M., Berglund, J. & Gulløv, H.C. (red). København: National Museum of Denmark & Danish Polar Center

- Vedeler, Marianne 2007: *Klær og formspråk i norsk middelalder*. Oslo: Unipub